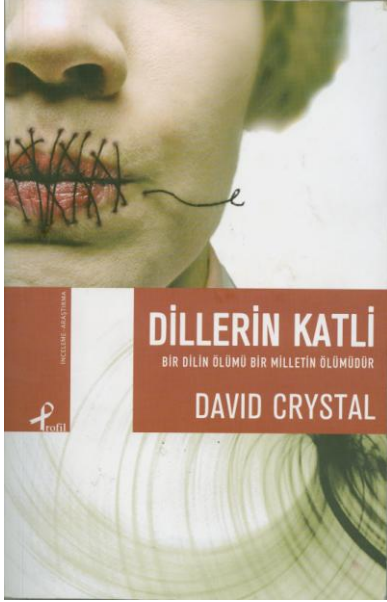

David CRYSTAL (2007). **Dillerin Katli**, İstanbul: Profil Yayıncılık. 230 sayfa. (ISBN 978-975-996-114-5).

Mikail CENGİZ

“Bir dilin ölümü bir milletin ölümüdür” görüşünden hareketle dil alanında dünyanın önde gelen uzmanlarından Prof.Dr. David Crystal tarafından kaleme alınan ve 2000 yılında Cambridge University Press’in yayımladığı *Language Death* adlı eser, *Dillerin Katli* adıyla Gökhan Cansız tarafından dilimize kazandırıldı. İngilizceye yönelik bilimsel çalışmaları nedeniyle The Order of the British Empire ödülüne layık görülen Crystal’ın diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Rediscover Grammar* (Longman, 2004), *The Cambridge Encyclopedia of English Language* (Cambridge University Press, 2003), *English as a Global Language* (Cambridge University Press, 2003), *Words Words Words* (Oxford, 2007), *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (Blackwell

Publishers, 2002), *Language and the Internet* (Cambridge University Press, 2006).

Crystal, kitabı kaleme alış sebebini açıklarken herkesin dünyanın çeşitli bölgelerinde tehlikede olan dillerle ilgili olarak kaygılanması gerektiğine değinir. Ancak insanların kaygılanabilmek için önce tehlikenin farkına varabilmesi gerekmektedir. Özellikle son on yılda tehlikedeki diller konusunda yapılan çalışmalar hız kazanmıştır. Crystal, Türkçe oyun, şiir ve romanların içeriğinde dillerdeki tehlike vurgusunun niçin var olamayacağını sorgular ve Türkiye’nin de bir “Diller Evi”ne sahip olabileceğine işaret eder.

Dilbilimciler, yeryüzünde bugün 7000 kadar dil bulunduğunu hesaplamaktadırlar. Bunların en az yarısı, belki de daha çoğu, iyi bir tahminle gelecek yüzyılda ortadan kalkacak. ABD merkezli bir cemaat misyonu vazifesi gören ve Amerika dışına gönderilen en büyük Protestan misyoner topluluğu olan Summer Institute of Linguistics (SIL), dillerin karşı karşıya olduğu tehlikenin büyüklüğü konusunda, dünya dillerinden yüzde 20’sinin can çekişmekte olduğunu ileri sürüyorsa da bu, fazlasıyla ihtiyatlı bir tahmindir.

Dillerle ilgili olarak, tıpkı türlerden söz eden bir dirimbilimci gibi, “ölüm”, “yitim” ve “soyun tükenmesi” gibi terimler kullanılmaktadır. Bir dil artık konuşuru kalmamışsa ölür. Ancak kayıt hâlinde ise varlığını devam ettirebilir. Arşivlenmiş ya da yazı dili belgelenmiş ise dil, bir anlamda “yaşamaya devam etmektedir”. Ancak akıcı bir şekilde konuşacak kimse kalmamışsa “canlı bir dilden” söz etmek mümkün olmaz.

Peki, kaç kişi kalmışsa bir dilin yaşaması garanti edilebilir? Crystal, bu soruya cevap vermenin zor olduğunu belirttiikten sonra salt bir nüfusun anlamsız olduğu görüşünü savunur. Tecrit edilmiş kırsal bölgelerde 500 konuşmacı makul ölçülerde iyimser bir tahmine izin verir. Hızla büyüyen bir şehrin köşelerine dağılmış 500 kişinin ise bir dili hayatta tutabilme olasılığı asgaridir (Crystal, 2007, s. 24). Dilin konuşurlarının mevcut sosyal şartları ve yaşama koşulları da bir dilin hayatta kalabilmesini etkilemektedir.

SIL’in *Ethnologue*’daki verilerini kullanarak dünya nüfusunun yüzde 90’ının en çok kullanılan 100 dili konuştuğunu hesaplamak mümkündür. Bunun anlamı yeryüzündeki insanların yaklaşık yüzde 10’u tarafından konuşulan 6.000 dil olduğu, 100.000’in üzerinde konuşuru olan bütün diller hesaba katıldığında “güvende” olan yaklaşık 1000 dil bulunduğuudur.

7 milyarlık dünya nüfusunun neredeyse yarısı toplamda 15 farklı dil konuşurken, geri kalan diller 10.000’den az konuşura sahiptir. Öte yandan İngilizce, bugün Birleşmiş Milletlerce tanınan 185 ulusal devletin 60’ından çoğunun başat ya da resmi dilidir. Ayrıca dünya dillerinin çoğu yazısızdır, resmen tanınmamıştır, yerel toplulukta ve ev içi işlevlerdeki kullanımla sınırlı kalmıştır.

Fu-yü Kırgızcası, Teletüççe gibi ölen ya da ölmeye yüz tutmuş diller az rastlanan bir kuş türü olsaydı belki daha çok kimsenin dikkatini çekecekti. Dünyadaki yeşil alanların yok olmasını Greenpeace üyesi yüzlerce kişi protesto ederken dil ölümleri birkaç uzmanın dışında kimsenin dikkatini çekmemektedir. Oysa teknolojiyi, müziği ve daha birçok şeyi insana olanaklı kılan, insana özgü olan dildir. Her dilde tüm insanlığın birikmiş bilgeliğinden ortaya çıkan zengin bir hazine yatmaktadır. Bir teknolojinin yerine bir başkası konulabilirken, aynı şey diller için söz konusu değildir. Her dilin dünyaya açılan kendine özgü bir penceresi vardır. Her dil yaşayan bir hazine, bir müzedir. Taşyıcısı olduğu her kültür için bir anıttır. Bu çeşitliliğin yok olması sadece onu yok edenler için değil herkes için birer kayıptır. Çünkü her halkın kendine özgü kültürü ile dünya mirası zenginlik kazanmaktadır. Ayrıca her halkın kendi dilini korumaya hakkı vardır. Ancak çeşitli nedenlerle dil ölümleri görmezden gelinmektedir.

Tehlikedeki diller ile ilgili öncelikli olarak sorunun varlığını kabul etmek ve kaynaklarını tespit etmek gerekmektedir. Bu durumu ortaya çıkaran süreç tespit edilirse bu, bir ölçüde aksine çevrilebilir. Her dilin her kültür için ayrı bir değer

olduğu kabulünü daha geniş bilim çevrelerine yaymak ve bu noktada toplumlara yeryüzü dilleri ve kültürlerinin karşı karşıya kaldığı tehdidi aktarmak gerekmektedir. Farkındalık, bir sorunun çözülmesinde toplumlara yol gösterici ilk işaret olacaktır. Çünkü tehdit altındaki dillerle varlığı tehlikedeki canlı türleri arasındaki birçok benzerlikten biri ve en gözler önünde olanı, ikisinin de yerlerinin doldurulamayacak oluşudur. İki kaynak türünün de yedeği yoktur. Ayrıca dilde yapılan her bir etimoloji, varlığıyla bir temas noktasına, bir etki göstergesine işaret eder ve sosyal tarihin kanıtı olur. Çünkü her şey unuttur ama dil unutmaz.

Amerikan Dilbilim Cemiyeti'nin 1994'te yayımladığı ilke raporu tehlikedeki diller konusunda ciddi bir uyarı yapmaktadır: "İnsan dilinin yapısının entelektüel başarısının önemli bir şahidi olduğu göz önüne alınır, dilbilim dünyasındaki genetik çeşitliliğin kaybı... muhtemelen biyolojik dünyadaki genetik çeşitliliğin kaybindan bile önemlidir" (Crystal, 2007, s. 49'da naklen: Tehlikedeki Diller ve Korunması Komitesi, 1994, s. 5).

UNESCO'nun belirlediği ölçütler çerçevesinde bir dilin güvenliden ölüye 6 tehlike derecesi belirlenmiştir:

Tehlikenin derecesi Kuşaklararası dil aktarımı

Güvenli: Dil bütün kuşaklar tarafından konuşuluyor; kuşaklararası aktarım kesintisiz: Bu diler bazı araştırmalarda sürdürülebilir diller kavramı ile açıklanmaktadır. Buna göre uzun vadede hayatta kalmalarına yönelik tehdit olasılığının zayıf olduğu, yeterince büyük ve artan nüfuslara sahip diller.

Zayıf: Çocukların çoğu dili konuşuyor, ancak konuşmalar belirli alanlarla sınırlı (ev gibi). Bu diller sürdürülebilir ama küçük dillerdir. Buradaki dillerin yaklaşık 1.000'den fazla konuşuru vardır. Bu dilleri konuşan topluluklar izole yaşayan veya güçlü bir iç organizasyona sahip ve dillerinin kimliklerinin bir göstergesi olduğunun farkında olan topluluklardır.

Kesinlikle tehlikede: Dil, evde artık ana dili olarak öğrenilmiyor. Bu diller hayatta kalmayı bir olasılık kılacak kadar sayıda insan tarafından konuşulan ama bu olasılığın ancak uygun koşullar ve toplum desteğiyle mümkün olacağı dillerdir.

Ciddi tehlike altında: Dil, büyük ebeveynler ve yaşlı kuşaklar tarafından konuşuluyor; ebeveynler dili anlayabiliyor, ancak kendi aralarında anlaşabilecek ve çocuklarına öğretebilecek kadar konuşmıyor.

Kritik tehlike altında: En genç konuşurlar, büyük ebeveynler ve daha yaşlılardır ve onlar da kısmen ve seyrek olarak konuşuyor. Bu diller az sayıda yaşlı insan tarafından konuşulduğu için hayatta kalma olasılığı görülmeyen dillerdir.

Ölü: Konuşur kalmamıştır. Ölü diller son acı konuşurunun da öldüğü ve yeniden canlanma işaretinin olmadığı dillerdir.

Bu programda *hayatiyet/tehlike ilişkisi* dokuz etkene bağlanmaktadır:

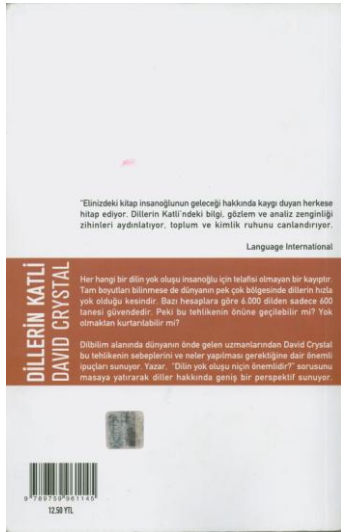
- Kuşaklararası dil aktarımı
- Konuşurların kesin sayısı
- Toplam nüfus içindeki konuşurların oranı
- Dil kullanımı alanlarındaki değişimler
- Yeni alanlara ve medyaya tepki
- Dil, eğitim ve okuma-yazma için malzeme sağlanması
- Resmî ve kurumsal dil tutumları, resmî statü ve kullanımın dâhil olduğu politikalar
- Topluluk üyelerinin kendi dillerine yönelik tutumları
- Dokümantasyonun miktarı ve kalitesi

Bu etkenler arasında en önemlisi, kuşaklararası dil aktarımıdır.

Üstteki tespitlere giden yolda 1990'lar boyunca dil konusu uzmanların dikkatini önemli ölçüde çekmiştir. Dil haklarına ilişkin bilinç on yılda, özellikle Barcelona Dil Hakları Evrensel Beyanname'si'nin yazılmasıyla önemli mesafe kat etmiştir. Ancak şu durum gözden kaçırılmamalıdır ki, eğer bir şey yapılmazsa diller ölecektir. Bir şey yapılsa da ölecek olan dillerin var oluşu, süreci paradoksal bir duruma götürmektedir. Süreci yavaşlatmak ya da durdurabilmek için asli öncelik, bilgi ve veri toplanmasıdır. Dünya dillerinin yaklaşık yarısının tehlikede olduğu bilinse de tehlikenin boyutları ile ilgili yapılacak bilimsel çalışmalar yönlendirici olacaktır. Bilgi toplama süreci ile teorik perspektif kurulmalı ve tehlikedeki dil ile ilgili görsel-işitsel arşivler oluşturulmalıdır. David Crystal, tehlikedeki 3000 dil ile ilgili yapılacak bir çalışma için öngörülen üç yıl için yaklaşık 575 milyon \$ çok fazla gibi görülse de bu miktarın OPEC'in günlük petrol vergisiyle eşdeğer oluşuna işaret eder ve çalışmaların imkân dâhilinde olduğunu vurgular (Crystal, 2007, s. 116). Yapılacak bu çalışmalarla toplumda durumun önemini anlatıldığı yayınlar yapılmalı ve farkındalık oluşturulmalıdır. Tehlikedeki dil konuşurlarına da dilin nakledilmesi için sorumluluk taşıması yönünde bilinç uyandırma da önemli bir unsurdur. Bir toplumun üyelerini dilleri için bir şeyler yapmaya ne motive edebilir? Bazı toplumlar işi bu denli sahiplenmişken diğerleri neden uzak durur? Crystal, bu sorulara politik ve dinî cevaplar arar ve günümüz İsrail'inde

İbranicenin yeniden doğuşunu ve korunmasını örnek verir (2007, s. 151). Ona göre tehlikedeki dil eğer konuşurları, hâkim toplum içinde prestijlerini, zenginliklerini, meşru güçlerini artırırsa gelişecektir. Ayrıca bu dillerin gelişmesinde rol oynayacak bir diğer etken, konuşurların dillerini yazı dili hâline getirebilmesidir.

Yukarıda ana hatlarıyla değinmeye çalışılan tehlikedeki diller olgusu ile ilgili kaleme alınmış *Dillerin Katli* adlı eser 5 ana bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde yazar “Dilin ölümü nedir” sorusuna yanıt aramakta, sorunun boyutlarını masaya yatırmaktadır. 2. bölümde önceki bölümde ortaya konan sorunun neden umursanması gerektiğine değinmektedir. Bu bölümde

aktarılanlar, bir Gal atasözü ile özetlenmiştir: “Dilsiz bir millet, kalpsiz bir millettir”. Yazar bu bölümde dilin bir kimlik ifadesi oluşuna, bir tarih ambarı barındırmasına, bir dilin “umursanmaması” ile ilgili gerekçelere değinir. Crystal 3. bölümde dillerin neden öldüğü sorusuna cevap arar. Bu bölüm bir dilin düşüşe geçmesinin nedenlerine dikkat çekmektedir. Bir sonraki bölümde sorunun tespitinden sonra yapılabilecekler nereden başlanabileceği tartışan yazar, tehlikedeki dil ile ilgili asıl önceliklerin belirlenmesi, toplumda olumlu tutum geliştirilmesinden söz eder. Bu bölümde yok olma tehlikesindeki dil sürecinin insanlar üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. 5. ve son bölümde ise yazar, dil değiştirmeyi tersine çevirmek için ne zaman ve nasıl müdahale

edilmesi gerektiğini -veya müdahalenin mümkün olup olmadığını veya istenip istenmediğinin belirlenmesini- ele alır. Crystal bu bölümde önemli gördüğü altı etken belirlemekte. Bunları tehlikedeki dil konuşurları ile hâkim toplum arasındaki ilişkiler çerçevesinde değerlendirmektedir.

Tehlikedeki diller olgusu ile ilgili dünyadaki çeşitli araştırmaların yanı sıra 23-26 Mayıs 2012 tarihleri arasında Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü tarafından “Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları” konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu gerçekleştirilecektir. Türklük bilimi bağlamında tehlikedeki Türk dillerinin ele alınacağı sempozyum, Türkiye’de bu konunun kapsamlı olarak tartışılacağı ilk etkinlik olacaktır. Sempozyumun çerçevesi, çeşitli kurumların desteğiyle gerçekleştirilecek olan tehlikedeki Türk topluluklarına yönelik saha çalışmaları, bu toplulukların dil ve kültürlerinin tanıtıldığı çeşitli belgeseller, Türk toplulukları el kitabı ve bilimsel oturumlar şeklinde belirlenmiştir.

